

ТУГА

Коли я з лозів над Прутом виходив на зарінок, він сидів задуманий на порозі млина проти сонця і не бачив мене. Мені здавалося, що він дивиться в інший бік, на недалекий високий берег Прута, де проти ясно-синього неба купалася у лагідних проміннях осіннього сонця одинока рябина. Вона вихопилася з-поміж низеньких корчиків високо у повітря і сіяла тепер у сонцю своїм жовтим листям і густими кетягами червоних ягідок, мов золотом і коралами, далеко пишніша на вроду, як весною.

Тихо і сумно було на зарінку над синім Прутом. Прут плив якось притомлено; невеликі хвилі бігли швидко наперед, мерехтіли проти сонця, булькотіли тихо, як малі джерела, а шуміли сердито там тільки, де завзялися вирвати із дна якийсь замулений пень, що заважав їм у дорозі. Ще найбільше гомону було коло млина на броді, але й сей гомін не оживляв тихої, опущеної околиці по сей і по той бік ріки, не розвеселявав сусідніх густих лозів із висохлими балками і недалекого букового лісу, що стояв високою зелено-жовтою стіною поза лозами на узгір'ю.

Я пішов зарінком до млина. Доволі вже находився сам понад Прутом; тепер хотілося мені з ким поговорити.

Малий, мов сільська хата, млин, що цілим своїм тягарем спочивав на великій чайці, тремтів увесь на бистрій воді і був би радо поплив відвідати Бессарабію, коли б не три довгі косиці, плетені з лозини, що тримали його кріпко при зарінку і не пускали. Сприси 1 з ялиць спиняли його, щоби не підплив заблизько до берега, і так він мусив стояти на хвилях та дрожати з натуги. Велике розмахове колесо, сперте від ріки одним кінцем осі на човні-погоднику, а другим кінцем у млині, плескало своїми довгими дошками по воді і трясло цілим млином.

Я ступив на кладку, що вела у млин.

— Дай боже здоровля, ґаздо! Чи позволите заглянути у ваш млин?

— Та подивіться! — відповів він мені коротко, встав із порога і також подався усередину.

Тут, не відзиваючись до мене, почав пильно шукати чогось у кутку поміж соломою, на якій, певно, спочивав уночі. Лежав тут сердак і тайстра, а більше не бачив я нічого.

З німецького Spreize — підпора. (Приміт. автора).

— Десь люлька закинулася мені,— промовив він по хвилині, мов би хотів виправдати себе, чому такий непривітний.

— Не шукайте! Ось вам цигаро та закуріть собі!

Він обернувся, подивився на мене уважно, обтер руки об штани, взяв цигаро і сховав його поки що у черес. Потім поклав ділетку кукурудзи на підок, виліз також туди східцями, висипав кукурудзу у кіш, зліз, спробував, яка мука йде з мучника, і тільки тепер вийняв із череса цигаро, щоб закурити.

— Сідайте, пане!

Я сів на малий ослінчик, а він примістився на порозі млина проти сонця там, де перше сидів. Почав закурювати цигаро.

— Так сонечко пригріває, аж любо посидіти! А в нас другої богородиці як було студено! Ласка божа!

— Старші люди люблять вигріватися до сонця,— відповів я, щоб як-небудь звести розмову.— А ви вже, бадіко, мабуть, не молоді?

— Що? Я? Я ще панщину затямив! Буде, може, сімдесят...

Я здивувався, бо хоч сей, невеликий на зріст, дідусь ходив уже похило, але не виглядав на сімдесят років. Його чуб, підголений по-старосвітськи, був тільки троха припорошений сивиною і спадав іще буйними, довгими пасмами на потилицю, а на чолі понад самими очима звисав, як рівно підтята груба стріха понад віконцями селянської хати. Прикрите таким способом із гори обличчя, з малими примерклыми сивими оченятами, з притятим під носом вусом, із небритою давно бородою, як сивою стернею, виглядало якось невиразно, так що старому не можна було зміркувати віку. Міг мати п'ятдесят років, а міг мати і сімдесят, як сам казав.

— І кожушина вже не гріє, старий я вже...

Ну, певно; отсей легкий киптарик, запнятий під лівою пахою, не міг його багато загірті. Не могла вдержати тепла і дірава на рукавах сорочка, спущена поверх вузьких полотняних штанів. Великий черес із ремінцями, на яких висіли капшук на тютюн, протичка до люльки і ніжик, міг тільки заважити на клубках, але не загірті. Може, тільки в ноги не було старому холодно, бо обвив їх грубо онучками і поверх них затягнув давно вже заболочені постолои.

— Се ваш млин?

— Гей, коби мій! Я тут тільки наймит.

— А своє господарство у вас є?

— Було колись. Тепер тільки хатина лишилася.

Старому, видно, ся розмова була немила і тому я не питався далше. Він дивився тим часом на мертвоу рибку, що крутилася на воді коло кладки. Мабуть, млинське колесо вбило її і вона то щезала на якийсь час

під млином, то знову випливала з-під нього і довго блистіла на воді своєю срібною лускою. Потім повів старий очима по полях, ген-ген на горбах під лісом. Там стояли рядом копиці сухого кукурудзяного лабузу, а коло них лежали тут і там купи жовтих гарбузів. Здалека було видно, як вони блистіли проти сонця, мов ясно-жовта плахта на сірих, брудних полях.

— Бачите там, під лісом, хатину? Се моя хата,— відозвався дід сам, уже не питаний.

Далеко під лісом видно було справді якусь велику сіру пляму з яскравою точкою посередині: се, певно, віконце хати так сіяло проти сонця.

— Стільки всього мені лишилося, а всьо інше за морем.

— Як-то за морем?

— Син забрав, до Канади поїхав. Жиє там у якійсь Мані-тобі. Край так звється, от так як наша Буковина,— пояснив він мені.

— І добре йому там?

— Або я знаю? Від різдва не приходило від нього письмо.

— Видко діло, що добре йому.

— Ба, коби! До Жучки вернули недавно два флекави з Канади і ті інакше кажуть.

— Зле їм велося?

— Ще й як зле! Один мудрий був та й не продав тут усього, лишив собі і тепер хоч дещо має. А другий вибирався до Канади, продав усьо,

тепер вернувся і наймився до служби. А був господар, не треба було йому...

— Вони бачилися з вашим сином?

— Ні, не бачилися, а так тільки кажуть, як там у тих краях за морем. І чого їм було стілький світ їхати?

— Чому ж ви не сперли свого сина?

— Ага! Сперти! Як пішла чутка, що люди їдуть, він і собі! Я йому кажу: "Адже ти в мене один, (бо я, знаєте, від першої жінки не мав дітей, а від другої тільки він лишився, а вона померла), адже,— кажу йому,— в тебе жінка молода, дитина маленька, небезпечно вибиратися в таку далеку дорогу; є де жити і тут, хоч і не з медом,— нащо тобі їхати стілький світ? Не послухав мене, продав, що було, і поїхав.

— А ви з ним не хотіли їхати?

— Ні! Пощо? До чого я там за морем здався, такий старий? Чи мені ще багато віку лишилося?

— Так ви самі тут лишилися?

— Сам. Є родина невістки, та яке мені діло до неї або їй до мене? Ще коли б ми багатирі... А так... Лишився я сам та й уже своїх не побачу. Пропало!

Старому затремтів голос; він безсильно поклав руку з цигаром на коліно і задивився тупо на косиці, що під напором води все то піднімалися трохи в гору, то спадали майже на воду.

— Десь бувало давніше вийшов котрий із села, осів на другім, можна було його відвідати; пішов на жнива і в Бессарабію — і я ходив — і там можна було його віднайти; а тепер шукай вітра в полі! їдь за море, стілький світ, стілький світ! Та се ж цілого маєтку треба, аби туди •заїхати. А я ледво на кулешу зароблю...

— То син не хотів вас узяти з собою?

— Та чому не хотів? Хотів! Що плачу було! Але я вперся! Ну самі скажіть: яка йому поміч із мене?.. Думав я спершу: нехай, поїду й я, жаль покидати діти; а потім і відхотілося мені. Коли б молодий, то придався би своїм дітям, а так тільки дармо хліб переводити! "Не поїду я з тобою,— сказав я йому,— у тебе грошей і так мало; коли на мій перевіз видаш, нічого не лишиться тобі; початок буде гіренький; працювати так, як треба на полі, я вже не годен — пощо ж ти маєш іще й про мене журитися? Я й тут не пропаду". Хіба не розумно казав я?

— Розумно...

— Отож-то й є! Чоловік своїй дитині не ворог... А до того, знаєте, якось мені так було, що трохи мені серце не пукло. Тут я рад би з дітьми поїхати, а тут подивлюся на свою хату, на село, на цминтар: там обі жінки, мій неньо, моя мама... Молоді сього не розуміють,— що їм за біда? — світ широкий! А мені годі розлучитися з тим усім. Стільки літ прожив тут! Та й на яке розлучатися і пощо? На сих кілька років, що ще мені може лишилися?.. Поїхали вони: син, і невістка, і дитина. Банував я за ними з тиждень, як по покійниках, а там потім і відлягло помалу від серця. Поїхали ж і людські діти, гадаю собі, не тільки мої... А далі прийшла робота в полі, минався день за днем...

Якось до голови не приходило... Прислав син лист, пише, що дитина вмерла... Смутку ж мій! Дитина була, як горіх,— що я мав за потіху з неї! Забрали її на смерть за море...

Старий замовк. Але за хвилину щось у млині чи загуркотіло не так, як треба, чи що сталося,— він обернувся до скрині, в яку сипалася тепла жовта кукурудзяна мука, встав, підставив руку під мучник, потер муку пучками, поправив коні коло коша — і сів собі знову на порозі. Недокурене цигаро загасив пальцями і сховав у черес.

— А потім, знаєте, син довго-довго не давав вістки про себе, щось із півтора року не писав. Я вже не знав, що й гадати,— аж десь так перед різдвом приходить знову лист: невістка пише, бо вона письменна, вчилася в школі... От знаєте що, пане! Може би, ви мені прочитали сей лист?

— Чи ж вам іще його не читали?

— Читали ще взимі, та я не зрозумів добре.

— Лише раз читали вам?

— Ей, де! Я й на великдень казав собі його читати! Смутно було мені, знаєте; таке рокове свято, а тут я старий сам! То як мені прочитали, аж мені легше стало. Я маю сей лист тут.

Старий пішов у куток, де спав, та звідтам із якоїсь скалу-бини вийняв пом'ятий синявий папір.

— Ану прочитайте, пане! Мені так здається, як би я з ними був, коли слухаю. Прочитайте, пане, та не гнівайтесь на старого! Стільки мого.

Я вволив волю старому. Невістка писала за свого чоловіка і за себе,— писала із-за моря, з далекої Канади, до родини над синім Прутом:

"Кланяюся до вас, таточку Тодоре, та й до вас, мамочко, аби-сьте здорові були зі своїми дітьми! Дякую вам дуже fajно, що-сьте нас випровадили до Канади, ще аби-сьте за се много літ прожили! Дуже мені

було тяжко тих два роки, бо я, як прийшов, та й сів-єм на голе поле, та не було нічого свого. А тепер маю вже дві корови і пару биків. Се літо, що минуло, був-єм на роботі та заробив-єм 60 доларів — тут долар, як там лев,— та за сі гроші купив-єм собі віз. Але тут легше тримати дві корови й пару биків, як там одну вівцю, бо Тут січки ніхто не рубає, лиш у літі накося сіна, а взимі возьму та занесу гральми до шопи".

— Отеє добре! — замітив старий, що слухав листу так, як би ще не чув його.— Ну, а далі?

"Тутки не мож гроші ні з чого зробити, лиш тільки з худоби, бо тут хліб дуже таний, корець пшениці два долари. Я вже тут третій рік, але ще-м не дав нікому ані грейцара за поле податку. Ніхто не платить, але аж по трьох роках маємо платити 4 долари на рік на школу, що діти будуть учитися. Тут у школі нема руського професора, але ангельський".

— Жадного податку не платять! — зітхнув старий.— А в нас!

"У Канаді цісаря нема, але царівна. Вона ні до воська не бере, ні податок,— тут край сам отримується, силов до воська не беруть, але, хто хоче, то іде за гроші зі свої охоти. І тут ніхто ні перед ким кучму не скидає, тут кожний рівний, кожний собі пан".

— Отеє але! Отеє край! — не втерпів старий, щоб не скрикнути.— І се правда, пане?

— Правда! Слухайте ж далі:

"Маєм тут свого ліса 10 моргів на своїй фармі і маєм вже робленого поля 4 морги. Більше-м ще того не робив, бо-м не мав свої худоби. Тут є люди, що вже 10 рік сидять, вони багаті, кожний має свою машину, і січкарю, і косарку. Тут ніхто серпом не жне, ні косов не косить, але всьо машинами!"

— Ото! Ади! А де машини взяв? Адже се коштує май-май!

"Просю вас дуже файно, відпишіть мені за мою маму, чи вони ще живуть і як ся мають братя і сестри. Та й ще просим вас, щоби-сьте нам прислали разом з письмом маленький образок паперовий, свячений, щоби були на нім дві особи: матір божа і Ісус Христос, бо в сім краю таких образів нема. Декотрі люди позабирали з собов та мають, а нам на гадку не прийшло, та й не маєм. І я вас ще просю, аби-сьте мені додали листок позлітки, бо тут нема.

Тим часом поздоровляємо вас всіх хрещених, бо вже ся не будем видіти.

Марія Українець"

Як цілий лист, очевидно, тішив старого, так се коротке, а таке смутне закінчення дуже його вразило, очевидно, не перший раз, але з однаковою, мабуть, силою, як і за першим разом.

— Не будем ся видіти, не будем, мої діточки! — заговорив старий таким безнадійним голосом, мов би ось-ось мав заплакати.— Ви за морем, а моє місце отам, на горбі, де хрест. І хто ж догляне моєї старості?

Старий ухопився обома руками за голову і, хоч сидів, так іще більше скулився і згорбився.

— Не тужіть, бадіко! А що ж, післали ви їм образок? — зводжу я нарочно бесіду на що інше, щоби старого розважити.

— Післав! Як же не післати?

— І позлітку?

— І позлітку! Та вже коли просила невістка, треба було післати.

— То ви пишетеся Українець? — зацікавився я ще, прочитуючи вдруге підпис на листі.

— Українець!

— Се як? Ви з України?

— Я ні. Се ще прадіди наші прийшли з України. Мені дід оповідав. У Жучці маєте повно Українців. Називаються так...

Дивна доля! Прадіди утікли з України в Буковину, а правнуки утікли аж за море в Америку! І чому ж то тісно українцям на своїй землі?..

Старий троха підбадьорився.

— Видко, діло, їм там не зле. Тільки мені старому біда! Ходжу, кручуся по сім млині, так не раз полежав би собі і за днини,— годі, не можна! Ще й сам собі вари!

У млині, на підлозі було справді місце, виліплене грубо глиною; тут, видко, бадіка розкладав ватру на свою кулешу, бо вугля лежало ще й досі.

— Ще поки люди у млині, то якось розважать душу. Забалакаєшся та й забудеш свою нужду. А прийде спокійна година або ніч, хоч гинь! Не дам собі ради зі своїми думками. Все гадаю про сина та про невістку. Може, їм там і справді добре, а може, не хотять лише правди сказати, бо чому ж декотрі поверталися з Канади? І чому не пишуть так довго?.. Перевертаюся так, знаєте, на своїй соломі годину, другу,— ні не годе заснути; виходжу вночі з млина та й шукаю сторони, куди вони поїхали. Се вони на схід сонця поїхали?

— Ні! До Америки на захід сонця.

— Ну, от бачите, я й не знаю. І далеко се?

— Ой далеко! Треба з місяць їхати морем і землею.

— Так далеко, так далеко! — зітхав старий.— Я їх уже, певно, ніколи не побачу.

— Не журіться, бадіко! Бог ласкав, вони доробляться і ви ще з ними потішитеся.

—С^Ног би з вас говоривГ)Але я міркую, що мені віку вже небагато. Отак колись вечером ляжу, а рано вже не встану. А мої і на похоронах не будуть.

Старий держав у руках лист, який я йому звернув, дивився на нього і розжалоблювався знову. Кліпав повіками і гладив одною рукою своє розчіхране волосся над чолом.

— Бувало, невістка зварить борщику, сорочку випере, припилънує мене,— а тепер... Доробився я на старі літа, доробився! Коли б так мав за що, я зараз поїхав би до них... Ет, що я кажу? Куди мені вже до того! Подивіться на сю рибку коло кладки: вже два дні крутиться на тім місці, де її вбило — отак і зі мною: не рушуся з місця...

Помовчавши хвилину, старий розгорнув лист, мов би сам хотів що з нього вичитати, і говорив далі:

— Зночи лежу я собі на постелі та й дивлюся, як місяць зазирає почерез щілини у стіні. Слухаю: хтось мене кличе: "Тату! Тату!" Се ж мій Митро! Гай, думаю собі, чи не вернувся він? Встаю, відчиняю двері, дивлюся — нема нікого! Ніч така ясна і тиха, Прут шумить... Я

перехрестився... Мара, та й годі! Причулося мені! Та чи не помер він там бідний?.. Чому не пише так довго?

Зарінком надійшов якийсь хлопець із малим мішком кукурудзи на плечах. Ступив на кладку.

— Просили мама змолоти.

— Добре, добре, синку, зараз!

Дід устав із порога до своєї роботи. І мені була вже пора вертати додому.

— Бувайте здорові, бадіко!

— Вже до міста? Ідіть здорові, пане! А дякую вам, що лист перечитали. Зайдіть іще коли побалакати...

Старий буде, певно, знову якийсь час нагадувати собі слова з листа, потішати себе і тужити...

Я зайшов на стежку в лозах. Лози, на весну зрубані, вирости такі буйні, що перепхатися годі. Вони обросли буйним диким хмелем і ожинами, на яких іще досі чорні-лися спілі ягоди. Навкруги було смутно і тихо, тільки щиглі перелітали мовчки з будяка на будяк та стручували з нього легенький сивий пух, що літав довго у повітрі.

І як у такій осінній тишині не тужити самотньому старому наймитові із млина!

Чернівці, 6 жовтня 1901